

طبیعت - درمانی؛ رویکردی نوین در نظام اصلاحی زندان

| مهدی کاظمی جویباری* | دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

قریب به سه دهه است که برنامه‌های متنوع طبیعت-درمانی به‌عنوان یک رویکرد اصلاحی نوین در زندان‌های برخی کشورها (نظیر آمریکا، انگلستان و کانادا) به‌کار بسته می‌شود. مطالعات تجربی متعدد حکایت از توفیق این برنامه‌ها در راستای اهدافی نظیر کاهش نرخ تکرار جرم و یا ادغام‌پذیری دوباره زندانیان در جامعه می‌کنند. به‌نحوی که می‌توان گفت، طبیعت‌درمانی در حال بدل شدن به یک الگوی موفق اصلاحی در نظام زندان‌های این کشورها است. با این حال، هیچ نوشتاری در ادبیات جرم‌شناسی یا کیفرشناسی پارسی به بررسی این الگوی نوظهور نپرداخته است و هنوز هیچ‌یک از زندان‌های ایران نیز طبیعت‌درمانی (در معنای اخص آن) را تجربه نکرده‌اند. این نوشتار می‌کوشد تا در پنج بخش مجزا، مبانی نظری طبیعت‌درمانی، جلوه‌ها و اهداف آن در زندان‌ها، نتایج تجربی حاصل از پیاده‌سازی این برنامه‌ها در زندان‌ها، مکانیسم‌های نظری اثربخشی آن و نهایتاً وضعیت به‌کارگیری این برنامه‌ها و جایگاه طبیعت‌درمانی در نظام زندان‌های ایران را ارائه کند.

واژگان کلیدی: طرح طبیعت-مجرم، زندان سبز، طبیعت-درمانی، تکرار جرم.

مقدمه

از دهه ۷۰ میلادی و به‌خصوص با انتشار گزارش مارتینسون^۱، نظام زندان و برنامه‌های اصلاحی - درمانی آن با انتقادات عدیده مواجه شد، تا حدی که بسیاری از کیفرشناسان از بحران کارآیی و اثربخشی زندان سخن می‌راندند. نرخ بالای تکرار جرم، نرخ بالای بیماری‌ها و اختلالات روانی زندانیان، هزینه‌های سرسام‌آور برنامه‌های اصلاحی - درمانی و نیز شرایط فیزیکی، اجتماعی و روانی نامطلوب و بعضاً غیرانسانی حاکم بر زندان‌ها از مهم‌ترین این انتقادات به‌شمار می‌آمدند. سیل انبوهی از پژوهش‌های تجربی و نظری این انتقادات را مستدل و مستند ساختند. برای نمونه، درخصوص نرخ تکرار جرم زندانیان سابق، یکی از پژوهش‌های معتبر، نرخ تکرار جرم در آمریکا را به‌طور میانگین بین ۶۰ تا ۷۰ درصد بیان کرد^۲ (ر.ک به: غلامی، ۱۳۸۷: ۳۴). حتی برخی پژوهش‌ها نیز رابطه معناداری میان افزایش مدت و تعداد بازداشت‌های پیشین با افزایش نرخ تکرار جرم یافتند (ر.ک به: غلامی، ۱۳۸۷: ۳۱). درخصوص شیوع آسیب‌ها و نابسامانی‌های روانی در زندان نیز، پژوهش‌ها آماری نگران‌کننده ارائه می‌کردند. برای نمونه، یافته‌های پژوهشی حاکی از این است که بیش از نیمی از زندانیان آمریکا^۳، براساس راهنمای تشخیصی و آماری اختلال‌های روانی^۴،

۱. رابرت مارتینسون با مطالعه بسیاری از برنامه‌های اصلاحی در زندان‌ها در دهه ۶۰ و ۷۰، با تعبیری همچون "هیچ چیز کارگر نیست" و با "اثر صفر درمان" به این نتیجه رسید که "جز استثنائاتی معدود، اقدامات اصلاحی که تاکنون گزارش شده‌اند، هیچ اثر محسوس و قابل ارزیابی بر تکرار جرم نداشته است". هرچند مارتینسون بعدها این نگاه ناامیدانه را تعدیل کرد، با این حال، گزارش او نقطه عطفی در آغاز انتقادات نسبت به برنامه‌های اصلاحی زندان‌ها شد. به‌منظور اطلاع بیشتر، ر.ک به:

(Martinson, 1974: 25)

۲. مشابه این یافته در بسیاری از پژوهش‌های دهه‌های ۷۰ و ۸۰ میلادی به چشم می‌خورد. مثلاً به‌موجب تحقیق "بک" به روی ۳۹۹۵ نفر از آزادشدگان مشروط از زندان‌های ۲۲ ایالت آمریکا در سال ۱۹۷۸، ۶۹ درصد از آزادشدگان مشروط در طول ۶ سال بعد از آزادی، مجدداً به‌خاطر ارتکاب جرایم شدید توقیف یا بازداشت شده‌اند. همچنین، به‌موجب پژوهش اطلاعات عدالت کیفری ایلینویز، ۶۰ درصد از ۵۳۹ زندانی آزادشده از زندان‌های ایلینویز در فاصله ماه‌های آوریل و ژوئن ۱۹۸۳، در طول ۲۷ تا ۲۹ ماه بعد مجدداً بازداشت شده‌اند. ر.ک به: غلامی، ۱۳۸۷: ۳۰-۳۴.

۳. درخصوص شیوع بیماری‌ها و اختلالات روانی در زندان‌های ایران نیز مطالعاتی انجام یافته است. مثلاً در پژوهشی که در سال ۹۳ به روی زندانیان درگذر انجام یافت، این نتایج به‌دست آمد: ۶۶ درصد نمونه پژوهشی مبتلا به اختلال روانی بودند که از این بین، اختلالات شخصیت ۴۴ درصد، اختلالات خلقی ۳۰ درصد، اختلالات اضطرابی ۱۳/۳ درصد و اختلالات شبه‌جسمی ۱۰ درصد را به‌خود اختصاص دادند. - راستگو و ثنائی‌راد، ۹۳: ۱۳-۱۵.

4. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (IV)

به یکی از اختلال‌های سلامت روان^۱ مبتلا هستند. به موجب این پژوهش، (به ترتیب) ۵۰ درصد و ۲۴ درصد از زندانیان و بازداشتگاه‌های ایالتی واجد معیارهای یکی از اختلالات روان‌پریشی^۲ بودند و (به ترتیب) ۲۳ درصد و ۳۴ درصد از این نمونه پژوهشی، نشانگان افسردگی حاد را گزارش کردند (James & Glaze, 2006:2). برخی منتقدان نیز ظرفیت ایجاد خرده‌فرهنگ‌های مجرمانه، ازدحام بیش از حد در عین انزوا و تنهایی زندانیان، خشونت و آزار و اذیت، فقدان فعالیت و زندگی معنادار، جدایی از شبکه‌های اجتماعی و حمایتی، ناایمنی و سردرگمی در خصوص آینده و محیط فیزیکی دلگیر و اندوه‌بار (نظیر نور طبیعی کم، راهروهای تیره و باریک و...) را مانعی برای اثربخشی مطلوب هرگونه برنامه‌های اصلاحی- درمانی تلقی می‌کردند. این انتقادات گسترده، ضرورت بازاندیشی در برنامه‌های اصلاحی- درمانی زندان‌ها و به‌کارگیری برنامه‌های جایگزین جدید و تغییر فضای محیطی- فرهنگی زندان را از سوی کیفرشناسان، جرم‌شناسان و سیاست‌گذاران کیفری پیش کشید. در این زمینه، یکی از برنامه‌های نوآورانه‌ای که به خصوص از دهه ۹۰ میلادی مطرح شد و مورد استقبال متولیان بسیاری از زندان‌های امریکا قرار گرفت، "طبیعت- درمانی" بود. این نوشتار می‌کوشد تا برنامه‌های طبیعت‌درمانی در زندان و کارنامه آن را در پنج بخش مجزا معرفی کند. بدین منظور، بخش اول، چیستی و چرایی طبیعت‌درمانی را ارائه می‌کند. بخش دوم، اهداف و جلوه‌های طبیعت‌درمانی در زندان را معرفی می‌کند. بخش سوم نتایج اثربخشی این برنامه‌ها را به لحاظ تجربی و بخش چهارم نیز مکانیسم‌های اثربخشی این برنامه‌ها را به لحاظ نظری ارائه و تحلیل می‌کند. نهایتاً، بخش پایانی مقاله به اختصار، وضعیت برنامه‌های اصلاحی زندان‌های داخلی ایران را در خصوص طبیعت‌درمانی بررسی می‌کند.

۱. طبیعت-درمانی؛ چیستی و چرایی (مبانی نظری طبیعت‌درمانی)

طبیعت‌درمانی طیف وسیع و متنوعی از برنامه‌ها و سازوکارهایی است که از طبیعت و جلوه‌های آن برای مقاصد درمانی بهره می‌گیرد. در ادبیات مربوطه، تعابیر گوناگونی به چشم می‌خورد که همگی آن‌ها در یک راستا با هم تلاقی می‌یابند. درمان سبز، اکوتراپی، باغبانی‌درمانی^۳، درمان وابسته به

1. Mental Health Disorder

2. psychotic disorders

3. therapeutic gardening

باغ‌داری^۱، تمرین سبز^۲، مراقبه سبز^۳، کشاورزی سبز^۴ و درمان به‌واسطه حیوانات^۵ بخشی از این تعابیر به هم مرتبط هستند. وجه اشتراک این تعابیر این است که همگی از جلوه‌های طبیعت، تماس با طبیعت و فعالیت در طبیعت برای مقاصد درمانی و بهبود آلام و نقایص فیزیکی، روانی، هیجانی و شناختی سود می‌جویند. پژوهش‌های بلندمدت در روان‌شناسی محیطی^۶، عصب‌شناسی شناختی^۷ و علم نوظهور اکوسایکولوژی مؤید این هستند که طبیعت ترمیم‌گر^۸ و التیام‌بخش است و قرار گرفتن در معرض طبیعت می‌تواند از خلال حواس پنج‌گانه انسان‌ها، بهزیستی ذهنی و روانی را ارتقا دهد، تغییرات هورمونی مثبتی را ایجاد کند^۹، هیجانات منفی نظیر افسردگی، خشم و تنش را مدیریت کند، عملکرد شناختی را بهبود بخشد و رفتارها و ارزش‌های جامعه‌پسند^{۱۰} را تقویت کند (Sander, 2015: 340). برای نمونه، درخصوص حس بینایی، یافته‌های آزمایش هارتینگ^{۱۱} نشان می‌دهد که قدم زدن در طبیعت (حتی در قیاس با قدم زدن در اماکن شهری یا گوش دادن به موسیقی آرام)، احساسات مثبت‌تر، خشم کم‌تر و آرامش روان بیش‌تری به ارمغان می‌آورد. و یا پژوهش کاپلان^{۱۲} که نشان می‌دهد کارکنانی که پنجره دفترشان رو به منظره‌ای از طبیعت بود، رضایت شغلی بالاتر و عملکرد مطلوب‌تری در قیاس با سایر کارکنان داشتند.^{۱۳}

افزون بر این رابطه ایجابی (اثر سازنده دسترسی به طبیعت بر انسان)، می‌توان از یک رابطه سلبی (اثر مخرب عدم دسترسی به طبیعت بر انسان) نیز سخن گفت. در این زمینه، انبوهی از پژوهش‌ها -

1. horticultural therapy
2. green exercise
3. green care
4. green farming
5. animal- assisted therapy
6. environmental psychology
7. cognitive neuroscience
8. restorative

۹. نظیر کاهش فشار خون و استرس

10. pro-social behavior/ values
11. terry hartig
12. Rachel Kaplan

۱۳. با اکوتراپی آشنا شوید،

available at: <http://virtualdr.ir/2017/03/29/ecotherapy>, last visited: 2019/8/22

نظیر پژوهش ریچارد لوی^۱- مؤید این هستند که محرومیت از طبیعت یا تماس ناکافی با آن، برای برخی افراد یا گروه‌های آسیب‌پذیر یا مستعد آسیب، اثرات نامطلوبی برجای می‌گذارد. در واقع، این نگاه سلبی نشان می‌دهد که دسترسی به طبیعت برای چه اشخاص یا گروه‌هایی حیاتی‌تر است. جالب آنکه، برخلاف ایده نوظهور "عدالت اکولوژیک"، اتفاقاً، گروه‌های حاشیه‌ای، مسئله‌دار و آسیب‌پذیر - نظیر افسردگان، سالمندان، بیماران روانی، معتادان و مجرمان- دسترسی کم‌تری به طبیعت دارند؛ یعنی گروه‌هایی که نیاز مبرم‌تری به طبیعت دارند و می‌توانند از منافع آن بیش‌تر منتفع شوند.

تلفیق این دو نگاه ایجابی و سلبی موجب شد تا از اوایل دهه ۸۰ میلادی نسبت به طبیعت‌درمانی و طراحی سبز برای زندانیان توجه ویژه‌ای شود. در این زمینه، پژوهشی پیشگام از سوی مور به سال ۱۹۸۱ در زندانی در ایالت میشیگان نشان داد که سلول‌هایی که پنجره‌ای به سوی چمن‌زار، درختان و زمین کشاورزی داشتند، در قیاس با سلول‌هایی که به حیات زندان گشوده می‌شدند، تا ۲۴ درصد درخواست ویزیت بیماری^۲ کم‌تری داشتند (Moore, 1981: 1). این پژوهش، عرصه را برای آزمایش و به‌کارگیری طبیعت‌درمانی در زندان‌های امریکا از سوی پژوهش‌گران و سیاست‌گذاران کیفی مهیاتر کرد؛ به نحوی که از دهه ۹۰ میلادی، بسیاری از زندان‌های امریکا، شکلی از برنامه‌های متنوع طبیعت‌درمانی را به‌عنوان یکی از برنامه‌های مکمل اصلاحی برای زندانیان پیاده‌سازی کردند و نتایج اجرای آن را به‌لحاظ تجربی بررسی کردند. بخش بعدی مقاله، اهداف و جلوه‌های برخی از این برنامه‌ها را معرفی می‌کند.

۲. جلوه‌ها و اهداف طبیعت‌درمانی در زندان‌ها

مهم‌ترین طرح‌های طبیعت‌درمانی در زندان‌های امریکا و انگلستان با عناوینی نظیر "زندان سبز"^۳ و یا "طرح طبیعت و مجرم"^۴ شناخته می‌شوند. در برنامه‌های زندان سبز، اغلب تحت نظارت متخصصان آموزش‌دیده، ترکیبی از درمان طبیعت‌محور و یا معماری سبز برای زندانیان فراهم می‌شود. زندانیان در این برنامه‌ها به باغبانی، گل‌کاری، کاشت دانه‌ها، هرس کردن درختان، آبیاری،

۱. Richard louv. لوو برای توصیف آثار مخرب عدم مواجهه با طبیعت (برای کودکانی که زمین کمتری را در خارج از منزل می‌گذرانند) اصطلاح "Nature Deficit Disorder" یا "اختلال کمبود طبیعت" را ابداع کرد.

۲. "sick call". به لسان پزشکی، مقصود یک زمان برنامه ریزی شده ای است که در آن اشخاص به عنوان بیمار به بخش پزشکی برای ویزیت گزارش می‌شوند.

3. green prison

4. Nature& Offender Scheme

محوطه‌سازی یا تزئین محوطه‌ها^۱، باغبانی سقف سبز^۲، دوستی با طبیعت و یادگیری چگونگی مراقبت از طبیعت یا حیوانات مبادرت می‌کنند. این برنامه‌ها عمدتاً تلفیقی است از باغبانی، حرفه‌آموزی، آگاهی و هوشیاری^۳ و آموزش مهارت‌های اجتماعی نظیر مهارت‌های حل مسئله^۴ یا کار گروهی (Sander, 2015 : 338). همچنین، در طرح‌های موسوم به "مجرم و طبیعت" نیز اغلب زندانیان به‌عنوان داوطلبان در فضائی خارج از محیط زندان، از طریق کار جمعی، در نگهداری، مراقبت و بهره‌وری بیش‌تر از محیط زیست نظیر جنگل‌ها و فضاها سبز همت می‌گمارند. برای نمونه، در برخی از این طرح‌ها، زندانیان از طریق امور مربوط به جنگل‌داری یا ساخت‌وساز، با گشایش پوشش‌های گیاهی متراکم در برخی نواحی شهری یا ایجاد تأسیساتی همچون حوضچه‌ها یا مسیرهای پیاده‌روی جدید، از طریق ایجاد زیستگاه‌های بیش‌تر، برای مردم محلی امکان بهره‌برداری و التذاذ بیش‌تر را فراهم می‌کنند.^۵

در دو دهه اخیر، بسیاری از زندان‌های امریکا با نظر به این طرح‌ها، پروژه‌هایی را برای پیاده‌سازی تعریف کردند. از مشهورترین این پروژه‌ها می‌توان به "خانه سبز"^۶ در نیویورک، "باغ بینایی"^۷ در سانفرانسیسکو و "مسیرهایی برای ورود دوباره"^۸ در فیلادلفیا اشاره کرد، پروژه‌هایی که پس از اجرا، الهام‌بخش بسیاری از زندان‌های دیگر در امریکا شدند. شاید معرفی مختصر یکی از این پروژه‌ها، در شناخت بیش‌تر طبیعت‌درمانی در زندان مثمرتر باشد.

برنامه باغبانی "خانه سبز" در جزیره ریکرز^۹ به ابتکار جامعه باغبانی نیویورک^{۱۰} در سال ۱۹۹۷ اجرا شد و آموزش باغبانی و تجربه کار برای طراحی، راه‌اندازی و حفاظت از باغ را برای زندانیان بازداشتگاه این جزیره فراهم کرد. سالانه ۸۵ تا ۱۰۰ زندانی در این مجموعه آموزش داده می‌شوند. شیفت کاری زندانیان مرد و زن متفاوت است. مساحت باغ یک هکتار است که با حصارهای ۱۰

-
1. landscaping
 2. green roof gardening
 3. mindfulness
 4. problem-solving skills

۵. به‌منظور اطلاع از طرح‌ها و اهداف برنامه‌های "مجرم و طبیعت"، ر.ک به:

- Home Office Custodial Estates, 2007.
6. Green House Program
 7. Insight Garden Program
 8. Roots to Re-Entry
 9. Rikers Island
 10. Horticulture Society of New York

فوتی احاطه می‌شود. باغ شامل فضاها و ساختارهایی همچون باغ پرندگان، باغ سبزیجات، باغ گیاهان، باغ درختان بومی، آلاچیق، تالابی با یک آبشار، یک ساختمان آجری برای برگزاری کلاس‌ها و ... می‌شود. در طول زمستان که باغبانی دشوار می‌شود، معمولاً کلاس‌های باغبانی برگزار می‌شود. در این برهه، خانه سبز به کارگاه نجاری بدل می‌شود و زندانیان می‌توانند محصولات را برای تعبیه کردن در باغ در فصل بهار تولید کنند. بعضاً این محصولات به مدارس و پارک‌های نیویورک نیز اختصاص می‌یابد. در ماه‌های تابستان، زندانیان گیاهانی را برای مدارس و برخی نهادهای عمومی نظیر کتابخانه‌های نواحی کم‌درآمد پرورش می‌دهند. همچنین، سبزیجات این باغ نیز به کلاس‌های آشپزی بازداشتگاه و یا پناهگاه‌های بی‌خانمان‌ها اختصاص می‌یابد. پس از اتمام موفقیت‌آمیز دوره‌ها، دانش‌آموختگان خانه سبز یک گواهینامه دریافت می‌کنند و واجد شرایط برای مشارکت در برنامهٔ پسا-آزادی جامعه کشاورزی نیویورک - موسوم به تیم سبز - می‌شوند. تیم سبز مهارت‌هایی برای تطابق با زندگی و نیز استخدام را به شرکت‌کنندگان آموزش می‌دهد و به‌صورتی فعال، برای کارایی زندانیان در مرحلهٔ پسا-آزادی با کارفرمایان و نمایندگی‌ها تماس برقرار می‌کند (Lindemuth, 2007: 93-94).

افزون بر این برنامه‌های اصلاحی - درمانی، برخی زندان‌ها نیز با توسل به معماران و طراحان داخلی برای ترسیم و تأسیس یک طراحی سبز اقدام کرده‌اند. افزودن نور طبیعی، استفاده از رنگ‌های آرام‌بخش، به‌کارگیری نمادها یا اشکال طبیعت بر دیوارها، دیوارهای سبز^۱، باغچه‌های کوچک، آب‌نماها، استفاده از پنجره‌های خاص برای محو تمایز میان محیط داخلی یا بیرونی فضاها، نظیر کتابخانه و ...، از جمله اقداماتی است که در برخی زندان‌ها و مؤسسات اصلاحی برای کاهش استرس و القای محیط دوستانه و ایمن زندان‌ها صورت پذیرفته است.^۲

آن‌گونه که می‌بینیم، برنامه‌های طبیعت‌درمانی در زندان‌ها برنامه‌هایی چندمنظوره هستند. این برنامه‌ها معمولاً هم‌زمان مقاصد درمانی، تولیدی و آموزشی را با هم درمی‌آمیزند. مقاصد درمانی به

۱. شاید بتوان در اندیشهٔ کیفرشناختی، نوعی گذار تاریخی از دیوارهای سیاه و مخوف بنام در عصر کلاسیک به دیوارهای سفید و بی‌روح معاصر و به‌تازگی، دیوارهای سبز و روح‌افزا را شناسایی کرد. توضیح اینکه، زمانی بنام از بنیان‌گذاران اندیشهٔ کلاسیک، در راستای مخوف‌سازی و افزایش هولناکی مجازات‌ها به‌منظور بازدارندگی بیشتر، رنگ‌آمیزی سیاه دیوارهای برخی زندان‌ها را پیشنهاد کرده بود. به‌منظور توضیح بیشتر در خصوص این اندیشهٔ کلاسیک، ر.ک به: پرادل، ۸۷: ۶۸-۶۹.

۲. به‌منظور اطلاع از برخی ایده‌های معماری سبز و اهداف آن، می‌توانید به مقاله زیر رجوع کنید:

Lopez & Reidy, 2017.

اموری نظیر درمان هیجانات منفی زندانیان و ارتقای سلامت روانی آنان، مقاصد تولیدی به تولید محصولات برای جامعه و نهادهای نیازمند و مقاصد آموزشی به آموزش مهارت‌های اجتماعی نظیر مسئولیت‌پذیری، تصمیم‌سازی و حل مسئله و یا آموزش مهارت‌های مربوط به اشتغال نظر دارند. به‌طورکلی، اهدافی که برای این برنامه‌ها برمی‌شمرند را می‌توان در سه دسته کلی تقسیم‌بندی کرد:

- کاهش نرخ تکرار جرم زندانیان، حین یا پس از شرکت در این برنامه‌ها
- کاهش نشانه‌های آسیب‌ها و اختلالات روانی
- تسهیل شرایط ادغام‌پذیری مجدد زندانیان برای ورود دوباره به جامعه

بخش بعدی نوشتار، کارنامه طبیعت‌درمانی در جهت حصول این اهداف را در پرتو پژوهش‌های تجربی بررسی می‌کند.

۳. اثربخشی طبیعت‌درمانی در زندان‌ها

پژوهش‌های بلندمدت و کوتاه‌مدت متعددی کوشیده‌اند تا آثار اجرای طبیعت‌درمانی را به روی زندانیان مطالعه کنند. یکی از مهم‌ترین نتایجی که بیش‌تر پژوهش‌ها بر آن صحه می‌گذارند، کاهش نرخ تکرار جرم پس از اتمام شرکت در برنامه‌های طبیعت‌درمانی است. پژوهشی به روی ۱۱۷ شرکت‌کننده در برنامه باغ بینایی که از ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ آزادی مشروط یافتند، مؤید این است که کم‌تر از ۱۰ درصد این تعداد در طول سه‌سال مجدداً به زندان یا بازداشتگاه برگشتند. این نرخ بسیار پائین‌تر از نرخ میانگین تکرار جرم در کالیفرنیا در همان بازه زمانی است، یعنی ۶۴ درصد (Sander, 2015) (340). این نرخ کم‌تر، در نمونه پژوهشی زندانیانی که برنامه‌های خانه سبز و تیم سبز را به‌نحوی موفقیت‌آمیز به اتمام رساندند، نیز تأیید می‌شود. در این خصوص، پژوهشی نشان می‌دهد که نرخ تکرار جرم این زندانیان بعد از یک‌سال ۱۰ درصد بود، در قیاس با نرخ ۲۱ درصد جمعیت عمومی زندانیان سابق در ایالت نیویورک. این نرخ در طول سه‌سال به ۲۵ درصد می‌رسد، درحالی‌که نرخ جمعیت عمومی زندانیان سابق نیویورک به ۴۵ درصد می‌رسد (Feldbaum, et.al, 2001, : 19).

همان‌گونه که آمد، یکی از مهم‌ترین اهداف برنامه‌های طبیعت‌درمانی، یافتن مهارت‌های شغلی برای کاربایی در مرحلهٔ پسا- زندان است. برخی مطالعات مؤید این هستند که شرکت‌کنندگان در برنامه‌های آموزشی طبیعت‌درمانی در حین تحمل حبس، احتمال بیش‌تری برای استخدام در قیاس با سایر زندانیان دارند. برای نمونه، یافته‌های مطالعه خطیب و کرسنی در ۲۰۱۵ حاکی از این است که از میان ۴۲ شرکت‌کننده‌ای که با موفقیت برنامه "مسیرهایی برای ورود

دوباره" را به پایان رساندند، ۳۶ نفر در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۵ از سوی کارفرمایان محلی اشتغال یافتند (Khatib & Krasney, 2015 : 1-2).

همچنین، برخی از مطالعات نیز به روی تغییرات عاطفی، شناختی و رفتاری زندانیان به واسطه این برنامه‌های اصلاحی تمرکز کرده‌اند. در این خصوص، آزمایش نادکارنی و همکاران بسیار جالب توجه است. این آزمایش که از آن با عنوان "پروژه شبیه‌سازی طبیعت"^۱ یاد می‌شود، به درخواست مدیران مؤسسه اصلاحی اسنیک ریور^۲ در انتاریو انجام شد، مؤسسه‌ای با سلول‌های انفرادی برای زندانیان خطرناک که در آن زندانیان ۲۳ ساعت از شبانه‌روز را در سلول‌هایی با دیواره‌های خالی سفید سپری می‌کردند و تنها می‌توانستند ۴ بار در هفته را به مدت ۱ ساعت در حیاط کوچکی بگذرانند و بدین ترتیب، تنها جلوه‌ای از طبیعت که از موهبت آن برخوردار بودند، آسمان و نور خورشید بود. متولیان زندان درصدد بودند که از ایده تأثیرپذیری انسان از طبیعت الهام بگیرند. در این پروژه، زندانیان داوطلب می‌توانستند به یک "اتاق آبی" بروند و بیش از ۵ بار در هفته ویدئوهایی که حاوی صحنه‌هایی زیبا از طبیعت بود (نظیر بیابان‌ها، کوهستان‌ها، جنگل‌ها و اقیانوس‌ها) را مشاهده کنند. تیم تحقیقاتی از طریق پرونده‌های انضباطی، مشاهده رفتار، انجام تست‌های روان‌شناختی و ... عواطف و رفتار داوطلبان را با سایرین مقایسه کردند. نتایج این مقایسه نشان می‌داد که آن‌هایی که ویدئوها را مشاهده کردند، به‌طور چشم‌گیری آرام‌تر شدند، تحریک‌پذیری، پرخاش‌گری و تندمزاجی‌شان کم‌تر شد، توانایی هم‌دردی و هم‌دلی آن‌ها تقویت شد و حتی تا ۲۶ درصد وقایع خشونت‌آمیز کم‌تری را گزارش کردند. مصاحبه‌های کیفی زندانیان شرکت‌کننده در این آزمایش بسیار خواندنی است؛ برای نمونه، این اظهار که "این پروژه سبب شد که بدانم چیزهای زیباتری از این زندان در جهان خارج وجود دارد..." (Nadkarni, et. Al. 2017 : 395-403). پس از توفیقات این آزمایش، چند زندان دیگر نیز سعی کردند که به‌عنوان یک روش مداخله فعال و زودرس، از این الگوی درمانی اقتباس کنند.

افزون بر این، برخی مطالعات از تقویت هیجانات و عواطف مثبت^۳ و سازنده و نیز تضعیف هیجانات و عواطف منفی^۴ و مخرب در نتیجه اجرای این برنامه‌ها حکایت می‌کنند. برای نمونه،

-
1. Nature Imagery Project
 2. Snake River Correctional Institution
 3. positive emotions
 4. negative emotions

ارتقای احساس هدفمندی، خود-کارآمدی^۱، احساس ارزشمندی^۲، عزت نفس و غرور بیش‌تر، احساس آزادی و آرامش بیش‌تر، داشتن طرح‌هایی برای زندگی آینده، رضایت‌مندی بیش‌تر و خود-پنداره‌های مطلوب از مهم‌ترین عواطف مثبتی است که به استناد این پژوهش‌ها در زندانیان ارتقایافته است (Moore & Freer & Samuel, 2015: 16-27). در نقطه مقابل، کاهش اضطراب و افسردگی، کاهش تمایل به ابراز خشونت، مدیریت میل به التذاذ آبی و ذهنیت خصمانه کم‌تر از مهم‌ترین عواطف منفی است که به استناد این پژوهش‌ها در نتیجه اجرای برنامه‌های طبیعت‌درمانی تحصیل شده است (Sandel, 2004: 123-131). نهایتاً اینکه، برخی پژوهش‌ها نیز به آثار قابل توجه شرکت در این برنامه‌ها بر کاهش آسیب‌هایی نظیر سوء مصرف الکل و مواد مخدر در دوران پس از زندان پرداخته‌اند (Khatib, Krasney, 2015: 1-2). بخش بعدی مقاله، به لحاظ نظری، فرضیه‌هایی را در خصوص چرایی حصول این نتایج ارائه می‌کند.

۴. مکانیسم‌های اثربخشی طبیعت‌درمانی در زندان‌ها

ادبیات طبیعت‌درمانی در زندان عمدتاً ادبیاتی تجربی است و کم‌تر به سازوکارها یا چرایی اثربخشی این برنامه‌ها پرداخته است. به بیان دیگر، ادبیات مربوطه در خصوص اینکه برنامه‌های مزبور مثلاً چگونه موجب کاهش نرخ تکرار جرم و یا کاهش سوء مصرف مواد می‌شوند، تحلیل‌های نظری مبسوطی ارائه نمی‌کند. با این حال، می‌توان از لابه‌لای نوشته‌های نویسندگان مربوطه، توضیحاتی چند را استخراج کرد. برای نمونه، برخی نویسندگان با شناسایی مؤلفه‌های دخیل در تکرار جرم، به تحلیل این اثربخشی می‌پردازند. توضیح اینکه، برخی نویسندگان علل تکرار جرم را یک یا ترکیبی از این مؤلفه‌های زیربنایی می‌دانند: فقر آموزشی، بی‌کاری، سوء مصرف مخدر یا الکل، ضعف سلامت فیزیکی یا روانی، نگرش‌ها، تفکر و رفتار مسئله‌زا، فقدان مهارت‌های زندگی و آن‌گونه که در بخش قبلی آمد، برنامه‌های طبیعت‌درمانی قادراند که این مؤلفه‌ها را هدف قرار دهند و از این طریق، علل تکرار جرم را کاهش دهند یا از بین ببرند (Home Office Custodial Estates, 2007: 4).

برخی نویسندگان نیز بر این باورند که در درون فعالیت‌های سخت و زمان بر طبیعت‌درمانی (نظیر کشاورزی و باغبانی) نوعی پرورش و نهادینه‌سازی امید مستتر است. این برنامه‌ها مستلزم صبوری، سخت‌کوشی، تلاش برای غلبه بر مشکلات و آینده‌نگری است. زندانیانی که در این برنامه‌ها مشارکت می‌کنند، باید حتی در زمانی که ثمرات کارشان را نمی‌بینند، به سختی کار کنند و

1. self- efficiency

2. self- worth

به کوشش ادامه دهند. این امر، به مرور به آن‌ها کمک می‌کند که در زمانی که پیشرفت و نتایج حاصله اندک است، بیاموزند که توقعات‌شان از نتایج کار را واقع‌بینانه‌تر کنند و نسبت به آینده صبور و امیدوار باشند. این فرایند، به تدریج زندانیان را از گرایش به التذاذ آنی به سوی نوعی التذاذ معوق^۱ رهنمون می‌کند. با توفیق نهائی متعاقب صبوری و سخت‌کوشی، زندانیان می‌آموزند که تلاش مستمر می‌تواند نهایتاً اثرمانند بازاریابی ارزشمند به همراه داشته باشد. در نتیجه این فرایند، مشارکت‌کنندگان امید در باغبانی و کشاورزی را به امید در سایر عرصه‌های زندگی تعمیم می‌دهند (Jenkins, 2016: 9, 15).

فرضیه قابل تأمل دیگر، به سازوکار پاداشی این برنامه‌ها نظر می‌کند. همان‌گونه که در بخش قبلی آمد، برخی برنامه‌های طبیعت‌درمانی زندان‌ها، پس از موفقیت زندانیان در اتمام مراحل و آزمون‌های آموزشی و اجرایی، به فارغ‌التحصیلان این برنامه‌ها نوعی گواهینامه اعطا می‌کنند. این سازوکار پاداشی، عزت نفس، غرور و احساس خودکارآمدی به زندانیان می‌دهد. در واقع، برای اکثریت این زندانیان، این گواهینامه موفقیت اولین تحسین و پاداشی است که در طول زندگی خود دریافت کرده‌اند. این خودپنداره‌های مثبت می‌تواند زندانیان گذشته را به ابزارهایی به منظور مدیریت سلامت روانی و کاهش نشانگان بیماری‌های روانی در زندگی آینده مجهز کنن (Jenkins, 2016: 9, 15, 17-18).

فرضیه محتمل دیگر می‌تواند بر ایده‌های حمایت اجتماعی یا شبکه اجتماعی^۲ تمرکز کند. در برنامه‌های اغلب گروهی طبیعت‌درمانی، کار جمعی، اخلاق کار گروهی، همیاری صلح آمیز و تعامل حسنه آموخته می‌شود. مشاهدات نشان می‌دهد که زندانیان مشارکت‌کننده در این برنامه‌ها اغلب از طریق دوستی با سایر شرکت‌کنندگان و نیز متولیان و پرسنل زندان، تعداد، شدت و قرابت عاطفی روابطشان را افزایش می‌دهند. این امر می‌تواند گروه حمایتی^۳ زندانی در خلال این برنامه را بسط دهد و تقویت کند، تغییری که به نوبه خود می‌تواند زندانیان را به مدیریت معضلات روانی حین یا پس از تحمل زندان یاری رساند. نیک می‌دانیم که در محیط زندان، اغلب زندانیان تعامل نزدیکی با هم ندارند. در عین حال، برنامه‌های طبیعت‌درمانی گروهی سطح و کیفیت روابط را افزایش می‌دهد و زیستن در چنین فضای صمیمانه‌تر و نزدیک‌تر، علقه‌ها و هم‌بستگی اجتماعی و عاطفی مستحکم‌تری را برای زندانیان اغلب منزوی فراهم می‌کند (Jenkins, 2016: 13-14).

همچنین، یکی از فرضیات شایسته توجه که از جریان مصاحبه‌های کیفی با شرکت‌کنندگان قابل استنباط است، اثر باغبانی ارگانیک و عاری از محصولات شیمیایی بر ترک سوء مصرف مخدر

1. delayed gratification

2. social support/ social network

3. support group

است. در این خصوص، ذکر جزئیات یکی از مشاهدات حاصل از اجرای برنامه‌های باغبانی درمانی در یکی از مؤسسات اصلاحی جوانان در دتون رهنما است. در یک مورد، یک گیاه فلفل به دلیل زهکشی نامناسب گلدان در آستانه خشک شدن بود و یکی از پرسنل مؤسسه به یکی از جوانان شرکت‌کننده پیشنهاد داد که گیاه را از گلدان خارج کند و درون یک پودر کمپوست^۱ قرار دهد. مرد جوان مخالفت می‌کند و پس از تلاش مستمر و صبورانه در چندین هفته، گیاه دوباره زنده می‌شود و رشد می‌کند. ایده‌ای که این جوان از نجات گیاه در حال مرگ‌اش می‌گیرد ارزشمند است. او خودش و باقی جوانان ساکن در مؤسسه را با گیاه نجات‌یافته شیه‌سازی می‌کند. درس‌هایی که از این شبیه‌سازی آموخت، متحول‌کننده بود: "هرگز از انسان‌ها ناامید نشو! مخصوصاً از خودت!" در واقع، باغ یک هستی تماماً ارگانیکی و طبیعی است، بدون هرگونه کود شیمیایی و مصنوعی. جوانان قادر بودند که نمادگرایی نهفته در یک باغ سالم و عاری از کودهای شیمیایی را درک کنند. سرسبزی باغ، بدون اتکا به محصولات شیمیایی، بسیاری از جوانان مؤسسه را ترغیب کرده بود که در باب مزایای یک "سبک زندگی عاری از مواد شیمیایی"^۲ اظهارنظر کنند. جوانان می‌توانستند مزایای رشد سالم و نیرومند بدون اتکا به مواد شیمیایی را بفهمند. باغبانی ارگانیکی مستلزم صبوری و سخت‌کوشی بیش‌تری از باغبانی شیمیایی است و این جوانان میان این مفهوم و زندگی شخصی خودشان ارتباطی برقرار کرده بودند (Sandel, 2004 : 126- 127). شاید یکی از مهم‌ترین دلایل توفیق برنامه‌های طبیعت‌درمانی در درمان سومصرف مواد و الکل، همین ساز و کار نمادین باشد.

نهایتاً اینکه، شاید بتوان چرایی اثربخشی طبیعت‌درمانی در کاهش تکرار جرم یا مدیریت روانی-عاطفی زندانیان را در پرتو تقویت احساس مسئولیت پذیری تبیین کرد، احساسی که فقدان آن، در ادبیات جرم‌شناسی، به‌عنوان یکی از مولفه‌های شخصیتی مجرمین یاد می‌شود. توضیح اینکه، فرصت مراقبت از یک موجود زنده (نظیر گیاه یا حیوان)، شاهد رشد او بودن و تلاش متعهدانه برای باروری و ثمردهی آن، به استناد پژوهش‌های تجربی، احساس مسئولیت، همدلی و همدردی را در زندانیان بیدار می‌کند. این نتیجه به روشنی در بسیاری از مصاحبه‌های کیفی با زندانیان شرکت‌کننده در این برنامه‌ها قابل استنباط است. به گفته یکی از این شرکت‌کنندگان: "این برنامه در خصوص یادگیری مراقبت از موجودات است... از موجودات زنده... نه صرفاً گیاهان... اگر شما بتوانید از یک گیاه مراقبت کنید، می‌توانید از یک انسان هم مراقبت کنید" (lindemuth, op.cit: 21).

1. compost heap

2. " a chemical free lifestyle"

۵. جایگاه طبیعت‌درمانی در زندان‌های ایران

خوشبختانه، می‌توان فلسفه زندان در نظام سیاست جنایی ایران را -متأثر از اسناد الزامی و ارشادی بین‌المللی-^۱ فایده‌گرایی مبتنی بر اصلاح و درمان تعریف کرد و نه سزاگرایی مبتنی بر تنبیه و مجازات صرف. این فلسفه در گفتمان متولیان اجرایی زندان‌های سراسر کشور به روشنی قابل تشخیص است. همچنین در همین زمینه، ماده ۳ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۴، هدف از زندان را حرفه‌آموزی، بازپروری و بازسازگاری توصیف می‌کند. با وجود این ظرفیت تقنینی و اجرایی، در سامانه برنامه‌های اصلاحی- درمانی زندان‌های ایران نمی‌توان سازوکارهای طبیعت‌درمانی در معنای اخص آن را شناسایی کرد. توضیح اینکه، در سال‌های اخیر، از باب تمثیل، نمونه‌های متعددی از به‌کارگیری مؤسسات کشاورزی^۲ در برخی زندان‌های ایران (نظیر زندان مرکزی رشت، اهواز، حاجی‌آباد و...) و اشتغال زندانیان در این مؤسسات به اجرا گذاشته شده است. با این حال، از آنجا که چنین برنامه‌هایی مبتنی بر مبانی نظری طبیعت‌درمانی (خاصه مبانی روان‌شناختی و عصب‌شناختی) نیستند، نمی‌توان آن‌ها را در معنای خاص خود با عنوان برنامه‌های طبیعت‌درمانی تعریف کرد. این برنامه‌ها اساساً به‌منظور حرفه‌آموزی، اشتغال و درآمدزایی برای زندانیان و خانواده‌های آن‌ها تعریف می‌شوند و هرچند، حرفه‌آموزی به‌نحوی با واسطه در درمان زندانیان مؤثر است، آنچه در این برنامه‌ها مغفول مانده است، جنبه بالینی، التیام‌گری طبیعت و "مراقبه سبز" در سازوکارهای اصلاحی طبیعت‌درمانی است. به بیان دیگر، در گفتمان متولیان اجرایی سازمان زندان‌ها نیز، فلسفه کاربست مؤسسات کشاورزی در زندان‌ها این ایده کیفرشناختی است که: "بیکاری مقدمه بزه‌کاری است". همان‌گونه که آمد، مهارت‌آموزی در الگوی طبیعت‌درمانی، تنها یکی از نتایج غیرمستقیم یا یکی از فواید برنامه‌های زندان سبز است و نه هدف اولیه این برنامه‌ها. بدین ترتیب، با

۱. برای نمونه، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۹۶۶ زندان‌ها را به مثابه در مانگاه جرم‌شناختی تلقی کرده و از دول عضو خواسته است که زمینه‌های اصلاح بزه‌کاران را تسهیل کند و یا در مجموعه قواعد حداقل رفتار با زندانیان مصوب ۱۹۵۵ سازمان ملل نیز، تأسیس یک رژیم زندان مشتمل بر برنامه‌های بازپروری زندانیان به دولت‌های عضو توصیه شده است. به‌منظور اطلاع بیشتر، ر.ک به: ابراهیمی، ۱۳۹۱: ۱۵۸-۱۶۰.

۲. بنا بر ماده ۱۳ آئین‌نامه اجرایی سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، محکومین بنا بر تصمیم شورای طبقه‌بندی به‌منظور اشتغال به کار با حرفه‌آموزی به مؤسسه‌های صنعتی، کشاورزی و خدماتی اعزام می‌شوند که عبارت‌انداز: ۱- مؤسسه‌های درون زندان (اعم از مؤسسه‌هایی که در مالیکت زندان باشد یا به سایر سازمان‌های دولتی یا مؤسسه‌های خیریه یا تعاونی‌ها یا بخش خصوصی تعلق داشته و زندان مجاز به استفاده از آنان باشد) و ۲- مؤسسه‌های خارج از سازمان (اعم از مؤسسه‌هایی که در مالیکت سازمان باشد یا به سایر سازمان‌های دولتی یا غیردولتی یا عام‌المنفعه یا مؤسسه‌های خیریه یا تعاونی‌ها یا بخش خصوصی تعلق داشته و زندان مجاز به استفاده از آنان باشد).

وجود هم‌سویی مؤسسات کشاورزی با برخی اهداف برنامه‌های طبیعت‌درمانی و نیز به‌رغم ظرفیت بالای به‌کارگیری برنامه‌های طبیعت‌درمانی در این مؤسسات کشاورزی، به باور نگارنده، هنوز نمی‌توان الگوی طبیعت‌درمانی را به این مؤسسات اطلاق کرد. به هر روی، امکان‌سنجی پیاده‌سازی برنامه‌های متنوع طبیعت‌درمانی در زندان‌های ایران و انطباق یا عدم انطباق برنامه‌های اصلاحی موجود با طبیعت-درمانی مجالی مجزا و مبسوط می‌طلبد.

نتیجه‌گیری

امروزه تمایل فراوانی از سوی درمان‌گران، مددکاران اجتماعی، روان‌پزشکان، کارآفرینان، بیمارستان‌ها و تیمارستان‌ها، معماران، خانه‌های سالمندان، پناهگاه‌های شهری ایمن و (به‌عنوان موضوع مقاله حاضر) زندان‌ها و مؤسسات اصلاحی جوانان و نیز کمپ‌های ترک اعتیاد در خصوص به‌کارگیری طبیعت‌درمانی و طراحی سبز وجود دارد. افزون بر مزایایی همچون مقرون به صرفه بودن و "عاری از عوارض جانبی" بودن، انبوهی از پژوهش‌های تجربی بر کارکرد مطلوب این شیوه درمانی بر افزایش بهزیستی فیزیکی- روانی و کاهش آسیب‌های اجتماعی شرکت‌کنندگان در این برنامه‌ها صحه می‌گذارند. با این حال، برخلاف شواهدی که نشان می‌دهند حتی یک چشم‌انداز به درختان می‌تواند سلامت روانی و رفتاری زندانیان را ارتقا دهد، هنوز در بسیاری از زندان‌های امریکا و انگلستان دسترسی کمی به طبیعت وجود دارد. از منظر کیفرشناختی، محاسن توسل به این رویکرد قابل‌توجه است. برای نمونه، این برنامه‌ها در راستای یک سیاست جنایی مشارکتی، از نهادها و انجمن‌های غیردولتی مدد می‌گیرند، مشارکتی که ادغام‌پذیری زندانیان در جامعه را برای مرحله پسا زندان تسهیل می‌کند. افزون بر این، برنامه‌های طبیعت‌درمانی توانایی ایجاد تغییر در اتمسفر آسیب‌زای روانی- عاطفی- محیطی حاکم بر زندان‌ها را دارند، اتمسفری که حتی اثربخشی برنامه‌های اصلاحی- درمانی موجود را نیز کمرنگ‌تر می‌کنند. افزون بر این‌ها، توسل به این برنامه‌ها، بستر مناسبی برای گام برداشتن به‌سوی "حبس انسان‌مدار" و تأمین استانداردها و حقوق بنیادین زندانیان همچون حق بر زندگی، حق بر امید، حق بر بهزیستی و سلامت (جسمی- روانی) و حق بر بازگشت دوباره به اجتماع است.^۱ با این حال، طبیعت‌درمانی در زندان‌ها برای بدل شدن به‌عنوان یک الگوی کیفرشناختی هنوز راه درازی در پیش دارد و ابهامات و انتقاداتی چند را به ذهن متبادر می‌کند. اول اینکه، این برنامه‌ها طبیعتاً به ذاتاً آن دسته از جرم‌شناسان و کیفرشناسانی که اساساً با نهاد زندان مخالف‌اند، خوش نمی‌آید. برای نمونه، العاقرایانی که شکست زندان و برنامه‌های اصلاحی آن را

۱. به‌منظور اطلاع بیشتر، ر.ک به: طفرانگار، ۱۳۸۳.

دلیل موجهی بر الغای آن تلقی می‌کنند، احتمالاً کارکرد گفتمان طبیعت‌درمانی را مقابله با نقد زندان‌های انبوه و به حاشیه راندن گفتمان الغاگرایی می‌دانند. الغاگرایان می‌توانند بر این باور باشند که این برنامه‌ها در پرتو ظاهری انسان‌گرایانه و مشروع، زندان‌های انبوه و آسیب‌های آن را دائمی می‌کنند. دوم اینکه، شاید برخی بر این گمان باشند که برنامه‌های طبیعت‌درمانی در فضای فرهنگی ویژه زندان یک "وصله ناجور" باشد، فضایی که با مؤلفه‌هایی نظیر خشونت تعریف و ارزش‌گذاری می‌شود. سوم اینکه، این برنامه‌ها درخصوص تمامی زندانیان اجرا نمی‌شود و تنها بخشی از زندانیان واجد شرایط شرکت در این برنامه‌ها تشخیص داده می‌شوند. برای نمونه، درخصوص برنامه‌های خارج از محوطه زندان، این برنامه‌ها معمولاً برای مرتکبان جرایم غیرخشونت‌آمیز تجویز می‌شود.^۱ و نهایتاً، ادبیات طبیعت‌درمانی باید بتواند به این ابهام پاسخ دهد که آیا این برنامه‌ها برای مجرمان، یک درمان اصطلاحاً "لاکچری" محسوب نمی‌شوند؟ به بیان دیگر، اگر ویژگی ذاتی مجازات‌ها - نظیر زندان - رنج‌آوری و محرومیت باشد، چگونه می‌توان دسترسی به طبیعت را برای زندانیان تجویز کرد؟ نویسنده بر این باور است که جز نقد اول، می‌توان برای باقی نقدهای مطروحه پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای یافت. به هر روی، هرچند برخی بر این باورند که اساساً راهبردهای اصلاحی - درمانی زندان به بن‌بست رسیده است. به باور نگارنده، کارنامه موفقیت‌آمیز طبیعت‌درمانی در زندان‌های برخی کشورها و نیز وجود بسترهای اجرایی این برنامه‌ها در زندان‌های داخلی (به دلیل قرابت و هم‌سویی مؤسسات کشاورزی زندان‌ها)، می‌تواند مؤید این باشد که هنوز می‌توان به اثربخشی راهبردهای اصلاحی در زندان امید داشت و زندان را به مکانی برای صرف ناتوان‌سازی و یا سزادهی فرو نکاست.

۱. به‌طورکلی، این برنامه‌ها مختص مجرمان خاص یا جرائم خاص نیست، اما بنا به ملاحظات امنیتی، معمولاً برنامه‌های طبیعت‌درمانی درخصوص مجرمان خطرناک یا خشونت‌آمیز، تنها در درون محوطه‌های زندان و به‌صورت محدودتر و کنترل‌شده اجرا می‌شود.

منابع

فارسی

- پرادل، ژان (۱۳۸۷)، تاریخ اندیشه‌های کیفری، ترجمه: علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ سوم، تهران: نشر سمت.
- طغرانگار، حسن (۱۳۸۳)، حبس انسان‌مدار، سند بین‌المللی بهبود نظام زندان‌بانی، چاپ اول، تهران: نشر راه تربیت.
- غلامی، حسین (۱۳۸۷)، تکرار جرم، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۹۱)، «بازپروری عادلانه مجرمان»، آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۳، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، صفحه ۱۵۱-۱۷۶.
- راستگو، علیرضا و امید ثنایی‌راد (۱۳۹۳)، «همه‌گیرشناسی اختلالات روانی در زندانیان مرد زندان درگز»، ماهنامه اصلاح و تربیت، شماره ۱۴۵، تهران: سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور، صفحه ۱۳-۱۵.

انگلیسی

Books:

- Feldbaum. et.al (2001), The Greening of Corrections: Creating a Sustainable System. National Institute of Corrections, Department of Justice. Washington D.C: National Institute of Corrections.
- James, D & Glaze, L (2006), Mental Health Problems of Prison and Jail Inmates. Bureau of Justice Statistics. Retrieved From <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/mhppji.pdf>. last seen :2018/05/21
- Jenkins, Rachel (2016), Landscaping in Lockup: The Effects of Gardening Programs on Prison Inmates, Arcadia University.Pennsylvania. Graduate Theses.

Articles:

- Home Office Custodial Estate (2007), Offenders And Nature, Helping people, Helping Nature, available at: https://www.forestresearch.gov.uk/documents/1424/Offenders_and_Nature_report.pdf. Last seen: 2018/05/12
- khatib, D & Krasney. M.E. (2015), Greening Programs to Facilitate Prisoners Reentry.1-19 available at: https://civeco.files.wordpress.com/2013/09/khatib_krasny_greening_reentry_15.pdf. Last seen: 2018/05/21
- Lindemuth, A L. (2007), Designing Therapeutic Environments for Inmates and Prison Staff in the United States: Precedents and Contemporary Applications. Journal of Mediterranean Ecology. V8 : 87-97
- Martinson, Robert. (1974), What Works? Questions and Answers about Prison Reform, The public interest, V 35: 22-54
- Moore, A & Freer, T& Samuel, N. (2015), Correctional Agriculture as a Transformative Learning Experience: Inmates Perspectives from Marion Country Scheriffs Office Inmate Work Farm Program. The Journal of Correctional Education. V 66(3): 16- 27.
- Moore, Ernest.O. (1981), A Prison environment's effect on health care service demands, Journal of Environmental Systems. V 11 : 17-34.

- Nadkarni, Nalini, M, et. Al. (2017), Impacts of nature imagery on people in severely nature- deprived environments. *Frontiers in Ecology and the Environment*. V 15,7 : 395- 403
- Sandel, M.H. (2004), Therapeutic Gardening in Long-Term Detention Settings. *Journal for Juvenile Justice Services*, V19 :123- 131.